

Prof. Dr. Mehmet Görmez
Diyanet İşleri Başkanı

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Hiz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Din Tanımı

Bazı hadisler vardır ki, ister lafzen rivayet edil- sin ister mana ile, nakil ve rivayet esnasın- da herhangi bir ravinin tasarrufuna maruz kalsa da, bunların anlamında köklü bir değişikli- ğin olması düşünülemez. Anahtar kavramları ihti- va eden, tanımlamaların yapıldığı hadisler bu nevi- dendir. Ancak bu tür hadislerin anlaşılmasının baş- şına gelebilecek başka bir ihtimal söz konusudur. O da ya tanımlamanın üzerine bina edildiği anah- tar kavramın mensubu olduğu dilin tarihi içinde anlam kaymasına uğraması, ya da bir dilden baş- ka bir dile tercüme edilirken "anlama" çerçevesin- de bulunan unsurların tamamının o lisana çevrile- memesidir. Bu gibi hâllerde takip edilebilecek yol hadislerin hadislerle yorumu çerçevesinde söz ko- nusu kavramın Hiz. Peygamber'den bize kadar inti- kal eden rivayetler bütünü içinde ne anlama gel- diğini tespit etmektir. İşte bu çalışmada biz, Hiz. Peygamber'in dini tanımlayan bir hadisini, dinin kendisi ile tanımlandığı kavramın Arapçada anlam kaymasına uğraması ve Türkçemize tercüme edilir- ken, bunun göz önünde bulundurulmamasından dolayı nasıl yanlış anlaşıldığını ortaya koymaya ça- lışacağız.

Din ve nasihat

Söz konusu edeceğimiz hadis-i şerif sahabeden İbn Abbas (İbn Hanbel, Müsned, I, 437.) Ebu Hüreyre (İbn Han- bel, Müsned, II, 391.) ve Temim ed-Dârî'den ayrı ayrı rivayet edilmiştir. Ancak Hristiyan bir din bilgi- ni iken hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye ge- lerek İslam ile şereflenen sahabeden Temim ed- Dârî'nin (İbn Hacer, el-İsâbe, I, 191; Nevevî, Tehzîb, I, 146.) rivayeti daha çok meşhurdur. Müslim ve Sünen-i Erbaa'da müsned, muttasıl bir isnadla rivayet edi- len hadis, Buhari'de (bab) başlığı şeklinde muallak olarak yer almıştır. Zira Temim ed-Dârî'den rivayet eden Süheyl b. Ebi Sâlih, Buhari'nin şartlarını taşı- yan bir ravi değildir. (Aynî, Umdu'tu'l-Kâri, I, 321.) Bunun- la birlikte muteber bütün hadis tasniflerinde yer al- mış, mana ve muhteva bakımından İslam'ın temel dayanağı (medâru'l-İslâm) olarak kabul edilen dört hadisten (Söz konusu diğer üç hadis, "Ameller ni- yetlere göredir," "Kişinin mâlâyânî şeyleri terk et- mesi güzel Müslüman olduğunu gösterir," ve "Siz- den biri kendi nefsi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe mümin olamaz" hadisleridir.)

biri olarak ümmetin hüsn-i kabulüne mazhar olmuş (İbn Recep, Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem, I. 56; Nevevî, Tehzîb, II. 510.) ve dilden dile dolaşarak günümüze kadar gelmiştir. Ne var ki hadiste dinin kendisi ile tanımlandığı Nasihat kavramının anlam kaymasına uğraması veya anlam çerçevesi içinde bulunan unsurlardan sadece bir tanesinin öne çıkarılması ve bu şekliyle dilimize çevrilmesi hem dinin dörtte birine denk olduğu kabul edilen bu hadisin yanlış anlaşılmasına, hem de Hz. Peygamber'in yaptığı tek din tanımının gözlerden kaybolmasına yol açmıştır.

Söz konusu hadisin orijinal metni şöyledir:

عن تميم الداري رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الدين النصيحة قلنا لمن يا رسول الله قال الله وكتابه ورسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم

Temim ed-Dârî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Din nasihattir. Biz kime (yahut kim için) diye sorduk o da Allah'a, Kitabına, Rasulüne, Müslümanların (meşru) idarecilerine ve bütün Müslümanlara dedi." (Müslim, İmân, I. 74.)

Görüldüğü gibi burada anahtar kavram "nasihat" kelimesidir. Nasihat kelimesi doğru anlaşılmadan, yahut Hz. Peygamber'in bu kavramdan ne kastettiği tespit edilmeden İslam'ın dörtte birine denk kabul edilen bu hadisin doğru anlaşılması mümkün değildir.

el-Hattabî'ye göre nasihat kelimesi tıpkı felah kelimesi gibi vecizu'l-esma'dandır. Yani çok anlamlı

Temim ed-Dârî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Din nasihattir. Biz kime (yahut kim için) diye sorduk o da Allah'a, Kitabına, Rasulüne, Müslümanların (meşru) idarecilerine ve bütün Müslümanlara dedi."

bir kelime olup birkaç kelime ile izah etmek mümkün değildir. (Hattabi, Garibu'l-Hadis, II. 282; Suyuti, Dîbâc, I. 76.) İbn Manzûr da aynı kanaattedir. Ona göre de nasihat kelimesi Arapçada çok geniş manaları olan bir kelimedir. (İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, VI. 4438.)

İbn Manzûr'un da ifade ettiği gibi nasihat kavramını bir kelime ile izah etmek mümkün değildir. (İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, VI. 4437.) Zira anlam çerçevesi oldukça geniş olan bir kavramdır.

Ancak bütün manalarını iki noktada birleştirmek mümkündür:

1. Nasihat bir şeyi veya bir kimseyi içten ve gönülden sevmek, ona bağlanmak, ihlas, sadakat ve samimiyet demektir. نصح arı-duru oldu, saf oldu demektir. [الناصح الخالص من العسل] el-Esmaî Arapçada saf bala nâsîh dendiğini söylemiştir. (Kurtubi, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an, VII. 234.) Çağdaş Arapçada da saf bala العسل الناصح dendiği bilinmektedir. (el-Muncid, s. 468.) İçinde aldatma duygusu olmayan, kalbi hâlis kimselere nâsîh veya nasûh denmiştir. Nitekim Kur'an'da da içten, ihlaslı ve samimi olan tevbelere Tevbe-i Nasûh denmiştir. (Tahrîm, 66/8.) Bir hadiste Hz. Peygamber'e tevbe-i nasuh'un ne olduğu sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Sahibini bir daha günaha sevk etmeyen hâlis tevbedir." (Beyhaki, Şuabu'l-İmân, IV. 375; İbn Ebî Şeybe, Musannef, V. 99; Tahâvî, Şerhu Maanî'l-Asâr, IV. 290.) Ayrıca Arapçada bir kimse-nin aldığı bir kumaş parçasını bedenine uygun bir elbiseye dönüştürdüğünü ifade etmek için de نصح fiili kullanılmıştır. Bu sebeple Arapçada dikiş iğne-

sinin bir adı minsah'tır. Aynî'nin de belirttiği gibi kelimenin bu anlamını esas alacak olursak Nasûh kelimesinin içten ve gönülden yapılan samimi tevbelere sıfat olmasının sebebi, günahlarla yırtılan dinin tevbe ile yeniden dikilmesinden kaynaklanmıştır. (Aynî, 'Umde, I. 321.)

2. Nasihat kelimesinin manalarının birleştiği ikinci anlamı insanları iyiye ve güzele sevk etmek için yapılan güzel konuşma, va'az, öğüt, tavsiye, ihtar ve ibret verici ders ifadeleri ile anlatılmıştır. Türkçeye de sadece bu anlamı geçmiştir. (Şemseddin Sâmî, Kamus-i Türki, 1463; Ferid Devellioğlu, Lügat, 809.) Aslında bu ikinci anlamı ile birinci anlam arasında bir ilişki kurulmamış da değildir. Nitekim İbn Manzur bunu إرادة الخير للمنصوح له kendisine nasihat edilen kimsenin hayrını istemek (İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, IV, 4438.) diye ifade etmiştir. Gerek Osmanlı döneminde ve gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında tercüme edilen hadis eserlerinde İbn Manzur'un bu ifadesinden hareketle nasihat kelimesi 'hayırhâhlik' (yani başkalarının iyiliğini istemek) diye tercüme edilmiştir. (Bkz. Hasan Hüsnü Erdem, Kırk Hadis Tercümesi, 26.)

Burada yapılacak iş, Hz. Peygamber'in "Din nasihatir" derken bu iki anlam grubundan hangisini, kastettiğini tesbit etmektir. Biz bunu iki açıdan tespit etmeye çalışacağız:

Birincisi, hadisin anlam bütünlüğü açısından, ikincisi de hadislerin hadislerle yorumu çerçevesinde Hz. Peygamber'in sair hadislerde bu kelimeye yüklediği anlamı tespit ederek.

Hadisin kendi anlam bütünlüğü açısından nasihat kelimesine vaaz, öğüt, tavsiye anlamını vermek mümkün görünmemektedir. Zira sahabe dinin na-

sihat kelimesi ile tarif edildiğini duyar duymaz kime yahut kim için diye bir soru yöneltmiştir. Hadiste geçen لمن kelimesini "kime?" diye tercüme etmek bu takdirde mümkün olmaz, zira Allah'a, Kitaba veya rasule vaaz, öğüt veya tavsiye söz konusu olamaz. Soru edatını "kim için?" diye tercüme ettiğimiz takdirde de Allah, Kitabı ve rasulü için öğüt vermek belki anlaşılabilir ama, müminlerin meşru idarecisini ve bütün Müslümanlar için öğüt vermek ifadeleri hadisin anlam bütünlüğünü yine bozacaktır. Aslında bu anlamı esas alan şarihlerimiz hadisin izahında birinci anlama yakın ifadeler kullanılmak durumunda kalmışlardır. Zira hemen hemen bütün şerhlerde Allah'a nasihat, onun varlığına ve birliğine iman; kitaba nasihat ayetlerine iman edip hükümleriyle amel etmek; rasule nasihat onu seçip sünnetine tabi olmak; Müminlerin Emirine nasihat, haklı meselelerde onlara itaat etmek, zulmettiklerinde isyan çıkarmamak; müminlere nasihat ise her halükârda onların iyiliğini istemek diye izah edilmiştir. (İbn Recep, Câmiu'l-Ulûm, I, 215.)

Nasihat kelimesinin Hz. Peygamber'den gelen diğer hadislerde ne anlama geldiğine gelince bunun ilk örneği Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret esnasında müminlerden aldığı biat içine bu kelimeyi dâhil etmesidir.

• Ahmed b. Hanbel'in rivayetine göre, Cerir b. Abdillâh şöyle demiştir: "Rasullah'a vardım ve sana islam üzere biat etmeye geldim dedim. O da benim ellerimi tuttu ve النصح لكل مسلم her Müslüman için nasihat sözü aldı. Ve sonra her kim insanlara merhamet etmezse Allah da ona merhamet etmez dedi." (İbn Hanbel, Müsned, IV, 358.) Hz. Peygamber'in Cerir'den aldığı söz Müslümanlara öğüt verme

sözü değil, saflarına katıldığı Müslümanlara karşı samimi olup, ikiyüzlü bir nifak içinde olmama sözüdür. Nitekim aynı hadisin başka bir tarikinde Cerir şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’e gittim ve bana şartlarını koş, dedim o da bana şöyle dedi: Allah’a kulluk edip ona hiç kimseyi şirk koşturmayacaksın, sana farz olan namazını kılacaksın, zekâtını vereceksin, Müslümanlara karşı samimi olacaksın [و تتصح للمسلم] ve kâfirlerden ayrılıp, berî (uzak) olacaksın.” (İbn Hanbel, Müsned, IV, 360, 364, 365.)

• Hz. Ali ve Hz. Ebu Hureyre’nin ayrı tariklerle rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Müslümanın Müslüman üzerinde altı hakkı vardır: Selam verdiğinde selamını almak, aksırdığında kendisine dua etmek, hastalandığında ziyaret etmek, davet ettiğinde icabet etmek, öldüğünde cenazesine iştirak etmek ve gıyabından ona karşı samimiyeti elden bırakmamak.” [و ينصح له بالغيب] [و إذا غاب أن ينصح له] (İbn Hanbel, Müsned, I, 89; II, 321; Nesai, Cenaiz, 52, IV, 53; Darimi, Sunan, İstizan, II, 357, 2633.)

• Müslümanların sadece birbirlerinin yüzlerine karşı değil, birbirlerinin gıyabında da samimi olmaları, evli eşler arasında fazlasıyla aranmış ve eşler arasındaki nasihat hali (içten ve gönülden bağlılık) Ebu Umame’nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle ifade edilmiştir:

“Bir mümin için takvadan sonra, salih bir eş kadar hayırlı ve yararlı bir şey olamaz; emrettiğinde itaat eder, yüzüne baktığında sevinç duyar, üzerine yemin içtiğinde yeminini boşa çıkarmaz ve onun gıyabında gerek nefsi ve gerekse malı konusunda samimiyeti ve bağlılığı devam eder.” [و إن غاب عنها نصحته] (İbn Mace, Nikah, I, 596, 1857.)

• Buhari’nin rivayetine göre, Basra Valisi Ubeydullah b. Ziyâd sahâbeden Makil b. Yesar’ı hasta yatağında ziyaret etmiş; Makil ona şu hadisi nakletmiştir:

ما من عبد استرعه الله رعية فلم يحطها بنصيحة ألا لم يجد رائحة الجنة

“Allah herhangi bir kulunu bir topluma idareci yapar da o idareci halkını samimiyetle kuşatmazsa cennetin kokusunu bile duyamayacaktır.” (Buhari, Ahkam, 8, VIII, 107.)

Nasihât kelimesine; ihlas, samimiyet, içten ve gönülden bağlanmak anlamı verildiği takdirde, zıt anlamı; aldatmak, kandırmak ve ikiyüzlü davranmak olur. Nitekim aynı hadisin Müslim’de yer alan tarihi nasihat kelimesinin zıt anlamı ile ifade edilmiştir. Müslim “Kendi halkını aldatan idarecinin hak ettiği ceza” başlığı altında aynı hadise şu şekilde yer vermiştir:

ما من عبد يستره الله رعية يموت يوم يموت وهو غاش إلا حرم الله عليه الجنة

“Allah bir kulunu bir toplumun başına getirir de, o da halkını aldatarak ölürse Allah cenneti ona haram kılar.” (Müslim, İman, 63, 227, I, 126.)

• Ebu Hüreyre’nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

خير الكسب كسب يد العامل إذا نصح

“En hayırlı kazanç el emeği ile elde edilen kazançtır. (Ancak çalışan) samimi olursa.” (İbn Hanbel, Müsned, II, 334, 357.) Görüldüğü gibi burada da nasihat kelimesinin öğüt ve tavsiye ile uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Çalışan kişi, kimseyi aldatmadan

ihlas ve samimiyeti elden bırakmadan elinin emeği ile kazanıyorsa elbette onun kazancı en hayırlı kazançtır.

• Ebu Umâme'den gelen bir başka rivayete göre Rasul-i Ekrem şöyle buyurmuştur:

قال الله عز و جل أحب ما تعبدني به عبدي إلي النصح لي

“Allah buyuruyor ki; ‘kulunun kendisiyle bana ibadet ettiği en sevimli şey, bana karşı ihlaslı ve samimi olmasıdır.’” (İbn Hanbel, Müsned, V, 254.)

• Ebu Hüreyre'den gelen bir rivayete göre Rasul-i Ekrem gördüğümüz rüyaları rastgele herkese anlatmamamız gerektiğini söylemiş, ancak, âlim ve nâsih kimselere anlatabileceğimizi ifade etmiştir.

لا تقصوا الرؤيا إلا على عالم أو ناصح

“Rüyalarınızı sadece âlim veya nâsih kimselere anlatınız.” (Tirmizi, Rüya, 7; İbn Hanbel, Müsned, II, 169.)

• Ebu Hüreyre'den gelen diğer bir rivayete göre Rasul-i Ekrem sefere çıkarken şöyle dua etmiştir:

اللهم أنت صاحب السفر والخليفة في الأهل والحامل على الظهر اللهم أصحابنا بنصح وأقلبنا بنمة أعوذ بك من Allah'ım, seferde sahibimiz sensin, geride kalan ailemizi koruyacak sensin, bineklerin sırtında bizi taşıyan sensin. Allah'ım bizden nasihatı eksik etme, bizi himayenden ayırma, seferin meşakkatinden, değişimin kederinden sana sığınırım.” (İbn Hanbel, Müsned, II, 401.)

Görüldüğü gibi hem nasihat kelimesinin sözlük anlamı, hem dini nasihat ile tarif eden hadisin iç bütünlüğü, hem de nasihat kelimesinin hadislerdeki kullanımı bu kelimenin ihlas, samimiyet, içten ve gönülden bağlılık anlamına geldiğini göstermekte-

dir. Nitekim bazı hadisçiler böyle anlamışlardır.

el-Hennad'ın rivayet ettiğine göre Hz. Ömer bir hutbesinde halkına şöyle seslenmiştir:

إن لنا عليكم حقا النصيحة بالغيب والمعونة على الخير

“Gıyabımızda bize karşı samimi olmanız ve hayırlı işlerde bize yardım etmeniz bizim sizin üzerinizdeki hakkımızdır.” (el-Hennad, Kitabul-zühd, II, 602.)

Nasihat kelimesini şefkat, rahmet, ülfet ve meveddet kelimeleri ile birlikte zikreden Hakim Tirmizi'de (Hakim, Nevâdiru'l-Usûl, II, 250.) kişinin herhangi bir kimsenin yüzüne karşı nasıl davranıyorsa, nasıl bir bağlılık ve samimiyet gösteriyorsa, gıyabında da öyle hareket etmesini nasihat olarak adlandırmıştır. (Hakim, Nevadir, I, 361.) el-Âcurri, Nasihat adını verdiği kitabın başında nasihati şöyle tarif etmiştir:

إخلاص النية من شوائب الفساد في المعاملة بخلاف الغش

Nasihat, niyyetin her türlü muamelede kötü şaibelerden arınmasıdır. Zıddı aldatmaktır. (Kurtubi, el-Câmi, V, 234.) el-Âcurri'nin nasihatın zıttı olarak “ğışş” yani “aldatmak” kelimesine yer verdiğine dikkat edilmelidir. Deylemi ise nasihatın zıttı olarak “adavet” yani “düşmanlık” kelimesini kullanmıştır. O, el-Firdevs adlı eserinde şöyle der: “Her âlimle oturmayın! Sadece sizi beş şeyi terk edip beş haslete davet eden; yani şekten yakın'e, kibirden tevazuya, riya'dan ihlusa, rağmetten rahbete, adavetten nasihata davet eden âlimlerle oturun.” (Deylemi, el-Firdevs, V, 56.) Kurtubi'ye göre ise nasihatın zıttı ihanettir. Buna göre Allah'a, Rasulüne ve kitabına karşı nasihat içinde olmayanlar ihanet içindedirler. (Kurtubi, el-Câmi, X, 166.) Beyhakî'ye göre Müslümanlara karşı nasihat içinde olmanın üç alameti (أعلام النصيحة) vardır:

1. Kalbin Müslümanların elem ve kederlerinden dolayı hüznün duyması,
2. Müslümanların acılarına katlanmak,
3. Müslümanları, faydalı olan her maslahata irşad etmek. (Beyhaki, Şuabu'l-İman, VII, 523.)

Ebu Abdillah Muhammed b. Nasr el-Mervezî'ye göre nasihat kelimesinin asıl anlamı kim olursa olsun kalben bağlanmaktır. Nasihat farz ve nafîle olmak üzere ikiye ayrılır: Farz olan nasihat Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve haram kıldıklarından kaçınmak derecesinde bağlanmaktır. (İbn Recep, Câmiu'l-ülüm ve'l-hikem, 179.)

Buhari'nin iman ile ilgili hadislerin başında "ameller niyetlere göredir" hadisine yer verip sonunda ise bab başlığı olarak da olsa "Din nasihatıdır." hadisini zikretmesi oldukça manidardır. Zira bununla imanın amellerle birlikte niyete, niyetin ise ihlas ve samimiyete dayanması gerektiğini ima etmiştir. (Buhari, İmân, 138.) İbn Hibban hadisin iki ayrı rivayeti için şöyle bir başlık kullanmıştır: "Kişinin Allah'ın dini konusunda kendisine ve bütün Müslümanlara karşı samimi olması gerektiğini haber veren hadisler." (İbn Hibbân, X, 435.40 Kâmil Miras, Sahih-i Buhari Muhtasan Tecrid-i Sarih Tercemesi, VI, 473.)

Kâmil Miras da Tecrid'in tercümesinde nasihat kelimesinin asıl anlamını tesbit etmiş ve şöyle demiştir: Gerek Mazerî'ye gerekse diğer ehli'lügate göre nasihat, gişşin nakizi olarak müstameldir. Balı mumundan ayırıp tasfiye etmekten müştaktır.

Sözü Gıllu Giyş'ten tasfiye balı mumdan tasfiyeye teşbih edilmiştir. Binaenaleyh lügaten nasihat gönülden gıllu giyşi çıkararak nasihat edilen kimse- nin hayr ü saadetini samimiyetle arzu temenni etmektir. Bu mana kavlen nasihatıdır ki örfümüzde bu suretle müsta'meldir. Şeriat örfünde nasihat ise yalnız kavlen hayırhâhlık değildir. Temim-i Dâri'nin rivayet kardeşi olan "Dinin kemâli hâsseten nasihatıdır." Hadisi şerifteki nasihat efâl-i hayriye'ye de şamildir. Her hayır söz ve her hayır iş nasihatıdır. (Kâmil Miras, Sahih-i Buhari Muhtasan Tecrid-i Sarih Tercemesi, VI, 473.)

Burada anahtar kavram "nasihat" kelimesidir. Nasihat kelimesi doğru anlaşılmalıdır, yahut Hz. Peygamber'in bu kavramdan ne kastettiği tespit edilmeden İslam'ın dörtte birine denk kabul edilen bu hadisin doğru anlaşılması mümkün değildir.

Bütün bunlara rağmen gerek Türkiye'de, gerekse İslam âleminin diğer bölgelerinde nasihat kelimesinin aldatılmak, kandırılmak, ihanet, adavet ve ikiye bölünmüş davranmanın zıttı olarak "ihlas, samimiyet içten davranmak ve gönülden bağlanmak" anlamı değil de "öğüt, vaaz ve tavsiye" anlamı öne çıkmış ve bu hadis "din samimiyettir" yerine "din vaaz ve irşattır" şeklinde anlaşılmıştır.

Vaizler yaptıkları işin, üstlendikleri görevin dinin özüne taalluk ettiğini ifade etmek için söze hep bu hadisle başlamış ve hadise de bu yanlış anlamı yüklemişlerdir. Bu hadisin, dinin dörtte birine denk sayıldığını daha önce ifade etmiştik. Buna göre Hadise yanlış anlam verdiğimizde dinin dörtte biri vaaz ve irşat; doğru anlam verdiğimizde ise dinin dörtte biri ihlas ve samimiyet olacaktır.

Öyleyse din nasihatıdır, nasihat ise samimiyettir.